

ОСОБЛИВОСТІ КОНЦЕПЦІЙ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

На сучасному етапі проблемі інтеграції приділяється багато уваги. З розвитком європейських інтеграційних процесів, їх поширенням на нові сфери суспільного життя, появою нових, складніших інтеграційних завдань, пов'язаних як з поглибленням інтеграції, так і з розширенням самого інтеграційного об'єднання, активізувалися спроби теоретичного осмислення феномена європейської інтеграції. У статті розглядаються наукові теорії феномена "інтеграція" в другій половині ХХ століття.

Currently the problem of integration is under a serious attention. With the development of European integration processes their expansion to new spheres of social life emergence of complicated tasks combined both with deepening of integration and enlargement of integration community the attempts of theoretical understanding of the phenomenon of European integration become more active. The article examines scientific theories of the phenomenon of "integration" in the second half of the 20-th century.

Починаючи з 1990-х років, інтеграційні об'єднання у всьому світі динамічно розвивались і зміцнювались. Сформувалося багато блоків, що перебувають на різних рівнях інтеграційного зближення. Більшість з них проголошує своєю метою вихід на інтеграційну стадію економічної співпраці. Це, зокрема, такі угруповання, як Євросоюз, СОТ, НАФТА.

Проблеми, пов'язані з інтеграцією, досліджували, зокрема, такі вчені, як М. Ісінгарін, В. Копійка, В. Муравйов, О. Булатова, Т. Татаренко, В. Посельський, О. Картунов та інші.

Можна вважати, що "інтеграція як процес" має глобальні масштаби, а "інтеграція як відносини" формується як регіональний стан [1, с. 121].

Інтеграційні процеси в політичному, військовому і економічному житті Європи супроводжувались науковими обґрунтуваннями, які потім були оформлені як теорії і концепції щодо вивчення феномена "інтеграція".

В основу європейського будівництва було покладено, передусім, концепцію функціональної інтеграції. Основні її положення сформулював англійський соціолог Д. Мітрані, який зробив значний вклад у розвиток функціональної теорії міжнародних відносин. На відміну від класичної федералістської теорії, яка будувала свою стратегію на ідеалізованих розрахунках і готовності суспільства сприймати федерацію як необхідність інтеграційного процесу, Д. Мітрані виводив основні положення своєї концепції з реальних тенденцій і потреб міжнародних відносин у міжвоєнний період, особливо в період кризи 1930-х років. Основна ідея полягала в "запобіганні політичних розбіжностей шляхом розширення мережі міжнародних агентств, націлених на інтеграцію життєвих інтересів усіх націй" [7].

Важлива особливість функціоналізму полягала у запереченні будь-яких проявів силової політики як міждержавного, так і федеративного характеру, які могли відродити націоналістичні тенденції в тій чи іншій формі. Аналізуючи і моделюючи систему міжнародних відносин, Д. Мітрані пропонував оперувати не поняттями, що визначають рівень розподілу влади – держава, конфедерація, федерація, а елементами менш широкого характеру, визначених потребами окремої людини. Він закликав спочатку виокремити проблеми, які необхідно вирішити для забезпечення економічного і соціального добробуту, а форма, за допомогою якої вони будуть вирішені, визначиться сама по собі. Співробітництво і взаємодія при цьому пропонувалися саме в питаннях соціально-економічного характеру, вирішення яких є актуальним для всіх країн, що, в деякій мірі, об'єктивно може стати об'єднуючим елементом. Таке функціональне співробітництво, наприклад, в галузях транспорту, охорони здоров'я або енергетики виключало необхідність попередньої розробки тієї чи іншої конституційної моделі, якогось ідеологічного підґрунтя. Ініціатива тут мала виходити, в кожному конкретному випадку, від індивідумів, приватних груп чи урядів, які самі визначили б ту чи іншу форму співробітництва. [4, с. 23 – 24].

Прихильником концепції функціональної інтеграції був і французький державний діяч Ж. Монне. У своїх міркуваннях він виходив з того, що національні уряди швидше згодяться на втрату своїх суверенних прерогатив, якщо процес інтеграції буде здійснюватися поетапно й погалузово (насамперед – в економічній сфері) відповідно до чітко визначених функцій і завдань. Створення ж реальної солідарності в тій чи іншій галузі економіки мало викликати потребу подальшої інтеграції в інших сферах і призвести, зрештою, до побудови європейської федерації. Іншими словами, на переконання Ж. Монне, досягненню політичної єдності Європи мусила передувати її реальна економічна єдність. Європейське будівництво також мало покладатись на верховенство наднаціонального права і силу компетентної та незалежної від національних урядів інституції, спроможної представляти й захищати спільні інтереси держав-членів і спільноти в цілому. Окрім того, функціональний метод передбачав комбінацію негативної (скасування бар'єрів) і позитивної (дотримання спільної політики) форм інтеграції.

Таким чином, метод Ж. Монне вдало поєднував давню ідею федеративного наднаціонального об'єднання з прагматичним баченням конкретних економічних та політичних реалій [6, с. 31].

Міжнародні економічні організації наділені наднаціональними повноваженнями, тобто мають елемент "наднаціональності", що відрізняє їх від інших міжнародних організацій.

Термін "наднаціональний" уперше використано в установчих документах Європейського об'єднання вугілля та сталі (ЄОВС) 1951 року.

Явище наднаціональності виникає в тих випадках, коли суб'єкт міжнародного права дістає можливість зобов'язувати своїми конкретними діями (рішеннями) інших суб'єктів МП (наприклад, держави).

Ознаки наднаціональності присутні: у конфедеративних об'єднаннях (Бенілюкс), у міжнародних організаціях універсального характеру (ІКАО, ООН), в інтеграційному процесі в рамках Євросоюзу.

Наведемо деякі ознаки наднаціональності:

1. Внутрішнє право наднаціонального об'єднання стає внутрішньодержавним правом його членів.

2. Внутрішнє право наднаціонального об'єднання здійснює орган, що діє юридично невідконтрольно державам-членам і ухвалює обов'язкові рішення незалежно від негативного до них ставлення з боку однієї або кількох держав.

3. Міжнародні посадові особи, які беруть участь в органах наднаціональних об'єднань, виступають в особистій якості, а не як представники держави.

4. Рішення органи наднаціональних об'єднань ухвалюють більшістю голосів, шляхом пропорційного (зваженого) голосування і без безпосередньої участі зацікавлених країн.

Наднаціональність виступає як спосіб регулювання певної сфери життя держав, що з цією метою уклали

між собою відповідну угоду. Наднаціональність, з одного боку, має функціональний характер, а з другого – самостійний, що не залежить від волі держав.

Як зазначає Ф.Джессеп, слід розмежовувати поняття "наднаціональність" і "транснаціональне право". Під другим розуміють усю сукупність правових норм, що регулюють "дії або події", які виходять за межі національних кордонів, або, точніше, – відносини міжнародного характеру, що за своїм суб'єктивно-об'єктивним складом не підпадають під дію ані міжнародного, ані внутрішньодержавного права й не можуть бути ними повністю охоплені.

Наднаціональні елементи в МЕО виникали, як правило, у сферах міжнародного співробітництва, яке стосувалося інтересів усього людства або певного територіального простору (цивілізації). Ці інтереси вимагали ухвалення таких рішень, які можна було реалізувати лише об'єднаними зусиллями. Невирішеність проблеми становила загрозу для людства (економічні кризи) і для цивілізації (локальні збройні конфлікти, порушення прав людини). Отже, наднаціонального регулювання вимагали ті проблеми, що надалі дістали назву глобальних проблем сучасності.

З формально-юридичних позицій основними ознаками наднаціональної організації можна назвати:

1. Право МЕО на втручання в питання, що належать до внутрішньої компетенції держав згідно з її конституцією.

2. Повноваження МЕО на створення з метою регулювання цих питань: правил, обов'язкових для держав-членів; механізмів контролю та примусу до дотримання цих правил.

3. Покладання широких повноважень щодо налагодження контролю за дотриманням обов'язкових для держав-членів правил на представницькі органи, тобто міжнародних службовців.

4. Право МЕО своїми рішеннями зобов'язувати й уповноважувати фізичних та юридичних осіб держав-членів.

5. Право МЕО зобов'язувати держави-члени проти їхньої згоди, шляхом ухвалення обов'язкових рішень більшістю голосів.

Принципи наднаціонального регулювання з першого погляду суперечать основним принципам МП, але насправді суперечності не існує, якщо установчі документи передбачають можливість виходу з МЕО, тобто діє базовий принцип – свобода волі суб'єктів МП. Самі держави, вступаючи до МЕО з наднаціональними елементами регулювання, радше реалізують свої суверенні права, ніж їх втрачають. В установчих актах МЕО обмежується не весь суверенітет (механізм влади, режим, компетенція), а лише один інститут – компетенція.

Міжнародно-правове обмеження компетенції держави – це нормальна практика, що не порушує державної цілісності та незалежності.

Інтеграційні МЕО, а саме європейські співтовариства, породили такий юридичний феномен, як наднаціональність. Суть його полягає в тому, що наднаціональна організація правомочна створювати норми права, які є прямо зобов'язальними для юридичних та фізичних осіб держав-членів без звернення до їхніх національно-правових процедур імплементації. Більшість держав поки що утримується від передачі своїх повноважень наднаціональним органам або сприймає лише дуже обмежені елементи наднаціональності.

У ЄС існує суттєвіше обмеження суверенітету, це справді "наднаціональний правопорядок", але є й механізм відмови від нього, що також свідчить про непорушення основних принципів права. Останні стають базисом нової міжнародно-правової системи.

Аналіз організаційно-правового механізму функціонування співтовариств дає можливість виділити такі елементи наднаціональності ЄС:

1. Наявність в інституційному механізмі ЄС органів, що формуються з незалежних від законодавчої, виконавчої та

судової влади держав-членів посадових осіб, наділених повноваженнями щодо управління процесом інтеграції.

2. Передача на основі угоди органам ЄС виключної компетенції в будь-якій сфері, що раніше належала до суверенних прерогатив держав-членів.

3. Право органів ЄС у межах наданої їм компетенції своїми актами надавати права й покладати обов'язки на органи держав-членів, їхніх фізичних та юридичних осіб безпосередньо, без санкції національних властей.

4. Право органів держав-членів, їхніх фізичних та юридичних осіб безпосередньо зноситися з органами ЄС.

5. Право органів ЄС на заміщення держав-членів у сфері зовнішніх зносин.

6. Встановлення примату права Євросоюзу порівняно з внутрішньодержавним правом країн-членів [5].

Отже, можна стверджувати, що з ускладненням міжнародного життя, інтенсифікацією виробничих, інформаційних та комунікаційних процесів роль МЕО зростатиме й водночас зростатиме потреба в субординаційному методі регулювання.

Таким чином, елемент "наднаціональність", властивість, притаманна більшості МЕО, надає їм більше повноважень щодо ухвалення порівняно з іншими міжнародними організаціями. Суть такого юридичного феномену, як "наднаціональність" полягає в тому, що МЕО здатна створювати норми права прямої дії для юридичних та фізичних осіб держав-членів.

Другим напрямом вивчення інтеграції є неофункціоналізм. Його поява як концепції фактично пов'язана зі спробами знайти відповіді на ті питання інтеграційного процесу, на які не могли відповісти прихильники класичного федералізму. На відміну від останніх, послідовники неофункціоналізму в розбудові своєї стратегії виходили з урахування реальних тенденцій інтеграційного процесу, що дозволило виробити і втілити в життя низку важливих її елементів, а саму концепцію вивести в розряд провідних напрямів теоретичних досліджень політичної інтеграції. Аналізуючи джерела неофункціоналізму, А. Спінеллі підкреслював, що ця модель європейської інтеграції "визріла в головах тих, хто одержав великий адміністративний досвід роботи в спеціалізованих органах, яким під час Першої і Другої світових війн союзники передали адміністративне право вирішення питань, що мали спільний інтерес (розподіл сировини, підтримання національних грошових одиниць, спільне воєнне командування)" [7].

Одним із засновників неофункціональної теорії є Е. Хаас. В ранніх його працях "Динаміка міжнародних відносин" (1956 р.), "Об'єднання Європи: політичні, соціальні та економічні сили" (1958 р.), написаних під впливом реальних успіхів західноєвропейського інтеграційного процесу, були закладені базові положення неофункціонального підходу до регіональної інтеграції, що характеризувалися досить оптимістичним характером і далекосяжними завданнями.

На сучасному етапі проблемі інтеграції приділяється багато уваги. З розвитком європейських інтеграційних процесів, їх поширенням на нові сфери суспільного життя, появою нових, складніших інтеграційних завдань, пов'язаних як з поглибленням інтеграції, так і з розширенням самого інтеграційного об'єднання, активізувалися також і спроби теоретичного осмислення феномена європейської інтеграції, пошуку нових, принципово відмінних від федералістських, функціоналістських та неофункціоналістських підходів до вивчення європейської інтеграції.

Сучасні дослідники прагнуть врахувати основні прогалини федералістських, функціоналістських і неофункціоналістських досліджень європейської інтеграції й використати найбільш життєздатні та перевірені практикою положення як перелічених вище концепцій, так і категорії стру-

турно-функціонального аналізу, системний підхід та інші дослідницькі методи сучасної соціологічної науки [7].

У світлі активних дискусій, що розгорнулися в 1990-ті роки з проблем розширення ЄС, ці теоретичні дослідження, враховуючи їх спільну позицію щодо необхідності поглиблення інтеграційних процесів як важливу запоруку не тільки ефективного розвитку, але й узагалі життєздатності Європейського Союзу, можна з певними застереженнями віднести до теоретичної школи так званого "первинного поглиблення". Цей напрям розвитку європейської інтеграції знаходить підтримку не лише в науковому середовищі, але й серед політичних кіл країн ЄС та (все частіше) серед технократичної бюрократії його наднаціональних інститутів: Європейської комісії і Європейського парламенту.

Однією з перших інтеграційних теорій, що поза зростаючою після Другої світової війни популярністю наднаціональних підходів до європейської інтеграції, визнавала життєздатність національної держави та її ролі в сучасному міжнародному житті була комунікативна теорія американського політолога К. Дойча. Проголошуючи основною метою інтеграції забезпечення миру і стабільності, К. Дойч та його прихильники пропонували відмінні від федералістських шляхи її досягнення. В інтегрованій спільноті, вважав К. Дойч, держави не вступатимуть у фізичну боротьбу – спірні питання вирішуватимуться іншими засобами. В цьому плані інтеграція розглядалась як процес пошуку різними активними політичними групами системи колективної безпеки, в основі якого лежить такий психологічно-соціологічний фактор, як відчуття спільноти. Саме розуміння того, що вони належать до єдиної спільноти, диктує учасникам цього процесу необхідність вирішувати спільні проблеми лише шляхом мирного узгодження. Враховуючи все це, таке інтеграційне об'єднання К. Дойч пропонував назвати "плюралістичною спільнотою безпеки" [4, с. 41].

Історія доводить, що процес інтеграції може досягати успіху, а може й зазнати невдачі. Значною мірою це залежить від передумов, які існують в кожній одиниці, що інтегрує, та між ними усіма. Ці передумови К. Дойч поділяє на чотири групи: а) взаємна відповідність частин, що мають інтегрувати; б) сумісність їх цінностей; в) взаємна відповідальність; г) певний ступінь спільної ідентичності або лояльності. Всі ці групи передумов можуть взаємодіяти і посилювати одна одну [7].

Водночас К. Дойч досліджує й уточнює умови успішного розвитку інтеграційних процесів. Головними серед них є: 1) взаємна сумісність норм політичної поведінки; 2) більш високе, порівняно з сусідніми територіями, економічне зростання; 3) розширення політичних та економічних еліт; 4) різноманітність і масштабність потоку взаємної інформативності; 5) передбачуваність поведінки всіх учасників.

На думку К. Дойча, цілі й умови інтеграції значною мірою визначають характер цього процесу і засоби його забезпечення. Ці засоби він знову ж поділяє на чотири групи: а) виробництво цінностей; б) розподіл цінностей; в) утримання силою; г) ідентифікація [4, с. 141].

Отже, аналіз сучасного стану розвитку європейських інтеграційних процесів неможливий без врахування історії розвитку ідеї об'єднання Європи та основних теоретичних підходів, що розвивалися протягом кількох сторіч європейської історії. Тому вивчення різних аспектів і форм існування "європейської ідеї" має важливе значення для розуміння суті всіх сучасних теорій і концепцій створення об'єднаної Європи, а також практичних заходів щодо їх реалізації. В умовах, коли в Європейському Союзі відбувається пошук стратегічних шляхів розвитку, трансформації внутрішньої структури і географічного розширення через приєднання нових членів, теоретичне визначення майбутнього Євросоюзу знову стало актуальним завданням для політичних еліт і наукових кіл.

Виникнення згаданих моделей європейської інтеграції зумовлене об'єктивною необхідністю пошуку нових шляхів інтеграційного розвитку, неможливістю подальшого географічного розширення Євросоюзу без кардинальних концептуальних змін у підходах до європейського будівництва, необхідності формування не стільки інтеграційних моделей, скільки нової концепції, що включає обґрунтовану філософію нового Союзу, нову логіку його розвитку [4, с. 50].

Отже, країни, які бажають вступити до Європейського Союзу, мають свою історію, свій менталітет, свої традиції, свої моделі економічного розвитку. Тому в інтересах довгострокового розвитку всього європейського континенту інтеграційний процес має бути підкріплений науковими програмними підходами, у яких повинні бути окреслені як позитивні, так і негативні сторони як для країни, що бажає інтегруватися, так і для всієї Європи.

1. Булатова Е. В. Развитие межрегионального сотрудничества как основы интеграции. С. 120 – 123 // Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект. Сборник научных трудов. Донецк: ДонУ, 2004. – 894 с. 2. Дейтон Э. История европейской интеграции: историография // История европейской интеграции 1945 – 1994 / Под ред. А. С. Намазовой и Б. Эмерсон. М.: Наука – 1995. – 315 с. 3. Картунов О., Лаптев С. Західні теорії економічної та політичної інтеграції: спроби стислого аналізу // Зовнішня торгівля. – 1999. – № 3 – 4. – С. 140 – 143. 4. Копійка В.В., Шинкаренко Т. І. Європейський Союз: заснування і етапи становлення. Навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Видавничий Дім "Ін Юре", 2001. – 448 с. 5. Муравйов В.І. Правові засади регулювання економічних відносин Європейського Союзу з третіми країнами (теорія і практика). – К., 2002. 6. Посельський В. Європейський Союз: інституційні основи європейської інтеграції. – К.: Смолоскип, 2002. – 168 с. 7. Рябінін Є. Процеси інтеграції у ХХ столітті: основні концепції їх вивчення. – Політичний менеджмент. – 2006. – №5. – С. 122-130. 8. Шнирков О.І., Копійка В.В., Муравйов В.І. Україна – Європейський союз: економіка, політика, право. – К., 2006. 9. James A. Saparaso. Theory and method in study of international integration. – International organization, № 25 – 1971 – p. 228.

Надійшла до редколегії 23.03.09

К. Смирнова, канд. юрид. наук

ЄВРОПЕЙСЬКА ЕКОНОМІЧНА ІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ ТА НОВІ ПЕРСПЕКТИВИ СХІДНОГО ПАРТНЕРСТВА

Стаття присвячена аналізу договірної механізми співпраці України з Європейським Союзом. Автор досліджує Європейську політику сусідства та її трансформацію у Східне партнерство як відзеркалення "різношвидкісної" європейської інтеграції. Визначено основні пріоритети Східного партнерства, досліджено перспективи укладання Україною угоди про асоціацію, що базуватиметься на поглибленій зоні вільної торгівлі.

This article is devoted to the analysis of contractual mechanism of the EU-Ukraine cooperation. The author researches the European Neighbourhood Policy & its transformation to the Eastern Partnership as the result of "multispeed" European integration. The fundamental priorities of the Eastern Partnership are described. Perspectives of new association agreement with Ukraine based on the enhanced free trade area are researched.

Європейський Союз (Євросоюз) пройшов етапи свого розвитку від створення зони вільної торгівлі, митного союзу, економічного та валютного союзів до функціону-

вання політичного союзу. Кожний етап розвитку європейського об'єднання та його розширення зумовлює видозміну правових форм інтеграції самих держав-